

De handschriften van de koran

JAN JUST WITKAM

De koran wordt door de moslims beschouwd als het ongeschapen woord van God zelf, als de laatste Goddelijke openbaring aan de mensheid, als het onnavolgbare wonder waarmee Mohammed tegenover de ongelovigen zijn profetschap bewees.

Dat is allemaal nogal abstract. De koran is daarnaast ook iets heel concreets, een boek dat men in de hand kan houden. Vanaf het eerste optreden van de profeet Mohammed zijn de openbaringen die hij ontving van de engel Gabriel door de gelovigen genoteerd op allerlei schrijfmaterialen. Toen met Mohammeds dood in het jaar 632 ook een einde was gekomen aan de Goddelijke openbaring, was het een van de taken van de jonge moslimse gemeente om de brokstukken openbaring, de koran, te bewaren en op basis van de verspreide fragmenten tot een boek te maken. De tegenwoordig bij de moslims gebruikte korantekst is het product van de door de khalief 'Uthmân ingestelde redactiecommissie. Volgens de gangbare opvatting werden rond het jaar 650 exemplaren van deze officiële versie rondgestuurd naar de belangrijkste centra in de veroverde gebieden en nam deze versie de plaats in van andere redacties van de tekst die destijds in omloop waren. Zo is de koran het eerste boek in de islam.¹

Handschriften van de koran uit de tijd van de gezellen van de Profeet en hun volgelingen lijken niet bewaard te zijn gebleven. Men moet daarbij wel bedenken dat er eigenlijk geen betrouwbare technieken voor de datering van oude koranhandschriften voorhanden zijn. Wel zijn er zijn nogal wat oude fragmenten, waarvan misschien kan worden volgehouden dat zij dateren uit de periode direct daarna, bewaard gebleven. Ook kennen we uit de literatuur tal van berichten over oude koranhandschriften en de wijze waarop deze werden vervaardigd. Deze oude fragmenten blijken voor ons vooral van belang te zijn om een beeld te krijgen van de manier waarop in de eerste eeuwen van de islam boeken werden gemaakt. Zij dienen dus als documenten voor de paleografie en codicologie van het vroege Arabische boek. De verwachting dat deze oude fragmenten van de

¹Zie daarover het artikel van H. Motzki in deze bundel.

tekst mogelijk ook versies van de openbaring zouden bevatten die afwijken van de gangbare redactie lijkt vooralsnog niet te worden bewaarheid.

In de afgelopen twintig jaar zijn zeer veel dergelijke fragmenten ontdekt en herontdekt, en de wetenschappelijke bestudering hiervan is nog maar nauwelijks begonnen. Een uiterst belangrijke ontdekking betreft de enorme hoeveelheid fragmenten (vele tienduizenden vellen) die in de dakconstructie van de Grote Moskee in Sanaa (Jemen) zijn gevonden. De belangrijkste herontdekking betreft de tegenwoordig in Istanbul bewaarde collectie fragmenten uit de Omajjaden-moskee in Damascus vanwaar zij honderd jaar geleden na een brand waren geëvacueerd. De grote en zeer gevarieerde collectie oude fragmenten in de Bibliothèque Nationale te Parijs is door de Franse geleerde François Déroche gebruikt voor het opstellen van een typologie van het vroege koranhandschrift. Déroche heeft ook de fragmenten uit Damascus bestudeerd. De Jemenitische fragmenten zijn door een Duits team onderzocht. De Duitse geleerde Hans-Caspar Graf von Bothmer heeft gepubliceerd over kunsthistorische aspecten van de Jemenitische fragmenten. Complete beschrijvingen van deze nieuwe vondsten zijn tot nu toe niet gepubliceerd. De moderne bestudering van deze (her)ontdekte fragmenten wordt vooral gekenmerkt door een codicologische benadering door de Europese, niet-moslimse geleerden. Zij bestuderen de oude fragmenten vooral als documenten die de vroege geschiedenis van het Arabische boek illustreren. De methodieken ontwikkeld in de wetenschap van de handschriftenkunde blijken de meest geschikte te zijn voor het vaststellen van een betrouwbaar systeem van stijlkenmerken van deze fragmenten.

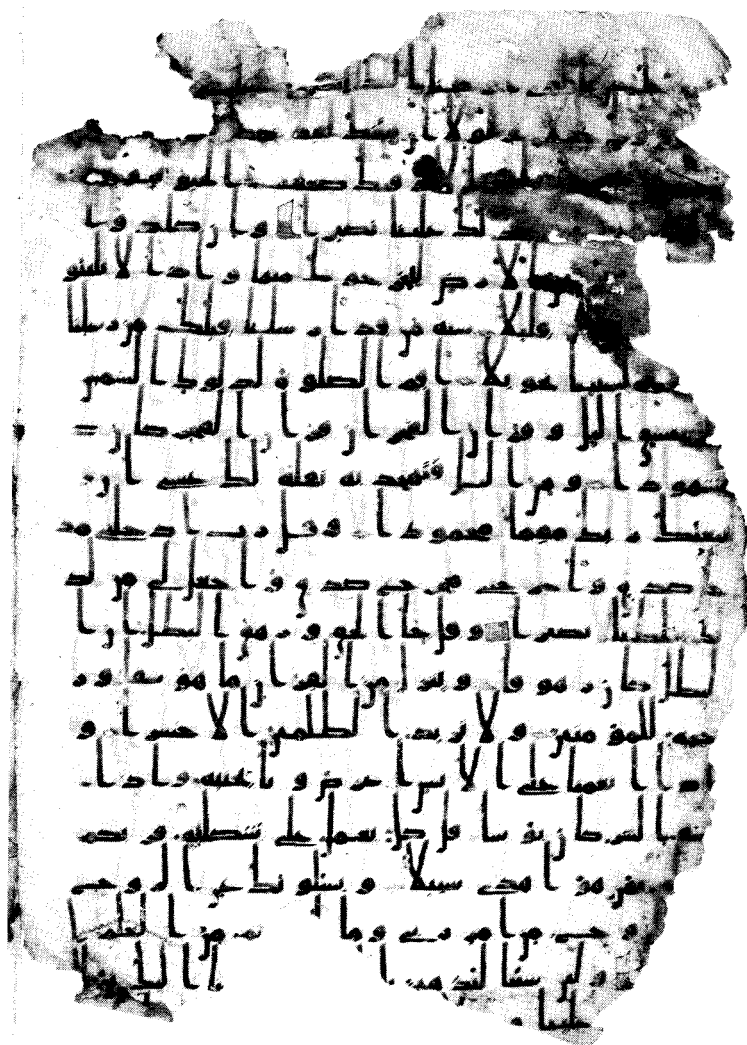
Noch de oude noch de 'modernere' handschriften van de koran hebben bij de moslims ooit direct een rol van betekenis gespeeld voor de kritische vaststelling van de Arabische tekst. De huidige Egyptische editie van de koran, die in een aantal islamitische landen gezaghebbend is, is niet gebaseerd op een alomvattende studie en tekstkritische vergelijking van het oude handschriftelijke materiaal, maar uitsluitend en alleen op informatie over de tekst van de koran die afkomstig is uit een 'masoretisch' corpus van secundaire literatuur dat lang na de dood van de Profeet tot ontwikkeling is gekomen. Deze Egyptische editie, en trouwens ook alle andere edities die in de islamitische wereld in gebruik zijn, zijn niet meer dan uiterst bekwaam vervaardigde reconstructies van de versie van de heilige tekst die de redactiecommissie van de khalief 'Uthmân het licht heeft doen zien. Het zou kunnen blijken dat de oude fragmenten die recentelijk beschikbaar zijn gekomen nog onbekende variante lezingen of zelfs geheel nieuwe, mogelijk zelfs pre-'Uthmânse, teksten bevatten. Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat zelfs wanneer werkelijk bewezen zou kunnen worden dat authentieke nieuwe varianten beschikbaar zijn, dat in

moslimse kring zou leiden tot een verandering van delen van de traditionele, binnen een gesloten systeem van aanvaarde variante lezingen vastgestelde tekst van de koran.

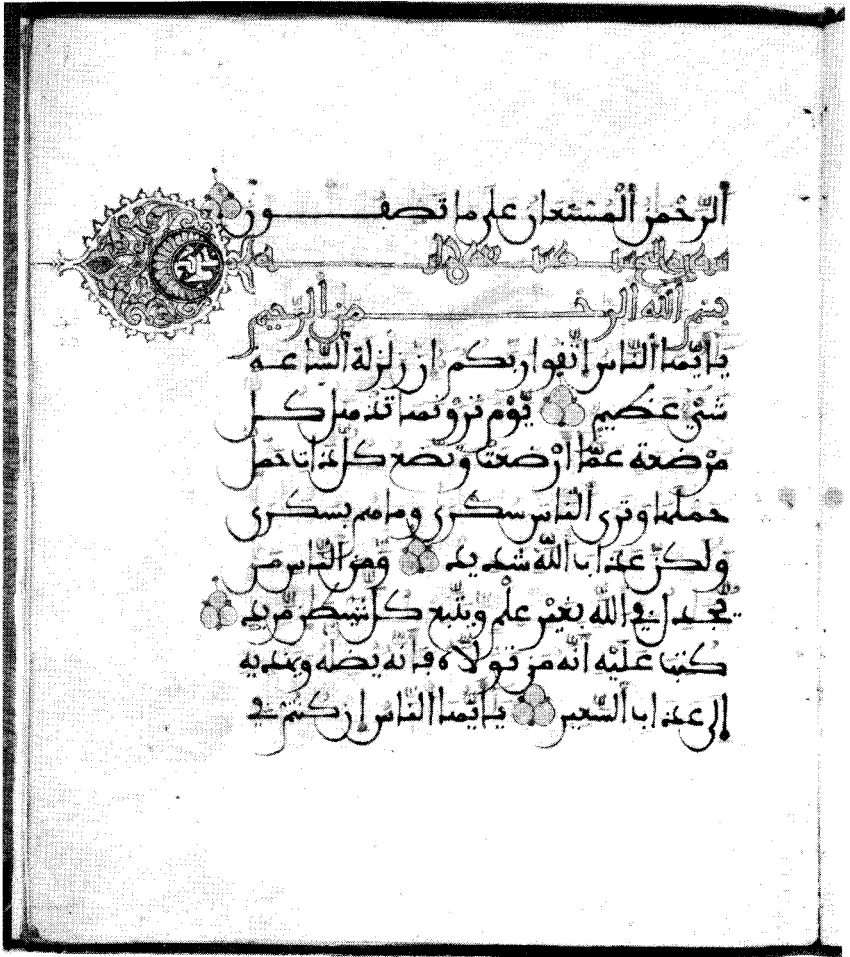
Zijn de oude handschriften mogelijk nog van enig wetenschappelijk belang voor de tekstkritiek van de koran (al worden ze er niet voor gebruikt), dat kan al helemaal niet meer gezegd worden van de handschriften die later, sinds ongeveer de vierde eeuw van de *hijra*, zijn gemaakt. Die latere handschriften hebben uitsluitend nog een sacrale en rituele functie, zij zijn het product van vroomheid en het object van eerbied. Zij zijn niet meer interessant in tekstkritische zin, maar hebben vooral waarde in een context van kunstgeschiedenis en godsdiensthistorie.

De geschiedenis van de Arabische calligrafie is nauw verbonden aan de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden in het schrift van de koranhandschriften. De zes klassieke schrijfstijlen zijn in hun pure vorm vooral gebruikt voor de vervaardiging, vaak onder voorname patronage, van monumentale korans van hoog artistiek niveau. Daarnaast zijn er regionale stijlen, het Bihari-schrift uit het vijftiende eeuwse India bijvoorbeeld, die de indruk wekken speciaal voor de vervaardiging van koranhandschriften te zijn ontwikkeld. De stijlontwikkeling van de Maghribijnse korans vormt een verhaal apart. Zij hebben na een eigen ontwikkeling buiten de zes klassieke schriftstijlen om hun plaats ingenomen in de handschriftelijke traditie van Noord-Afrika en zijn op hun beurt het model geworden van de sub-Saharaanse schriftconventies.

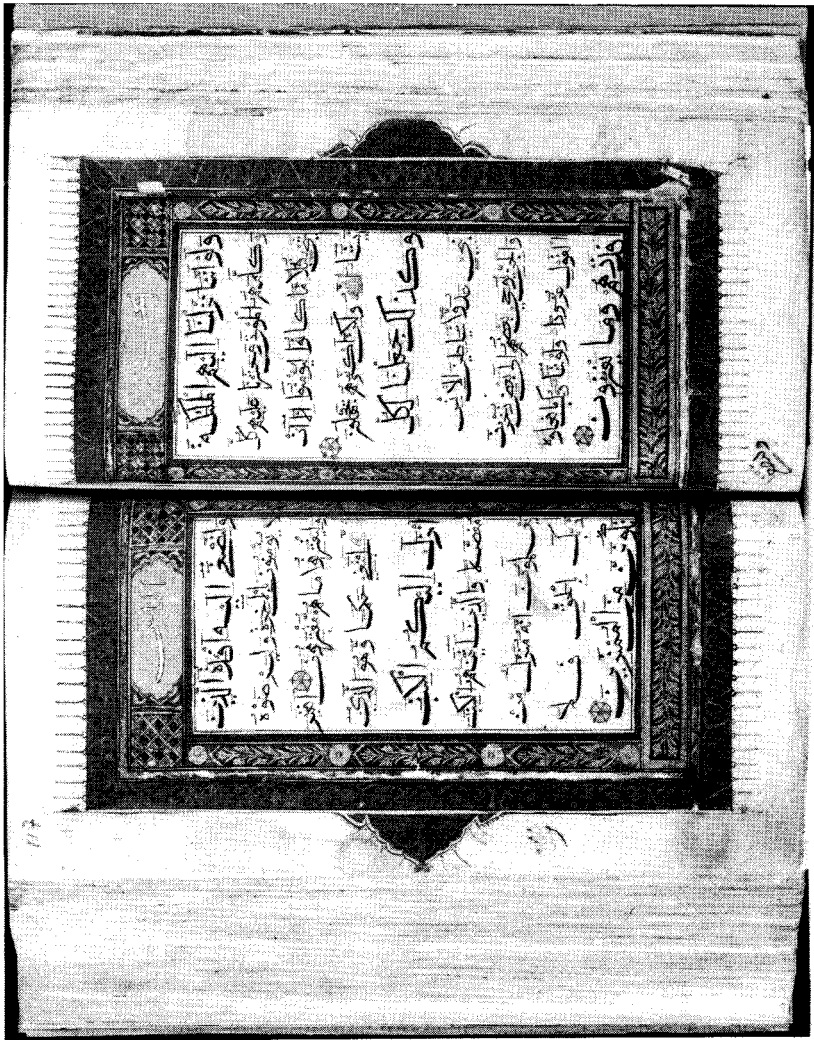
De grote massa van de handgeschreven korans (vele honderdduizenden moeten er daarvan zijn) zijn niet kunstzinnige hoogstandjes maar eenvoudig uitzienende artefacten die met een intentie van vroomheid zijn gemaakt en met eerbied worden behandeld. Zij spelen vooral een praktische rol in de dagelijkse geloofsbeleving van hun afschrijvers en eigenaars.

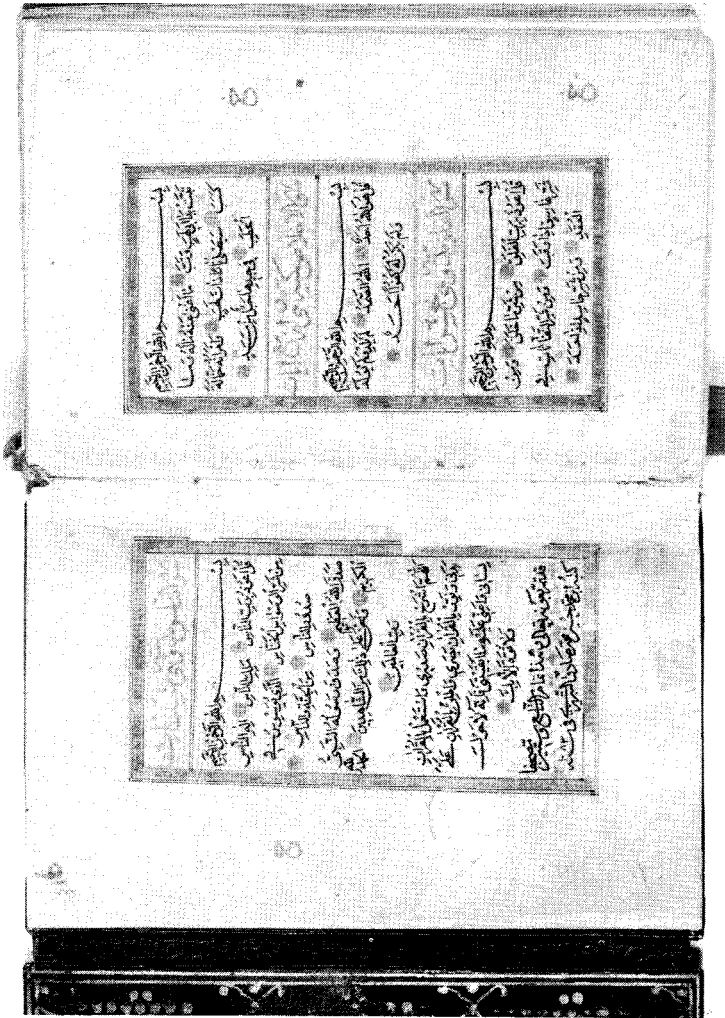
Zeer oud gehavend fragment, mogelijk uit de 2e of 3e eeuw van de *hijra* uit de Hijâz afkomstig. Geschreven met bruinige inkt op perkament met afmeting van minstens 49 x 35 cm, met 20 regels per bladzijde. Gereproduceerde tekst is *sûrat al-Isrâ'* (17), 73-86. De verzen zijn van elkaar gescheiden door een klein ruitvormig teken, elke vijf verzen door een groter oranje-kleurig teken, afwisselend vierkant en langwerpig van vorm. Deze maken de indruk later te zijn toegevoegd, en staan niets steeds op de juiste plaats. De diacritische tekens worden aangeduid door kleine streepjes, conform het huidige gebruik van punten. Vocalen door oranje stip, conform het huidige gebruik met streepjes; dubbele oranje stip betekent *tanwîn*. De groene stippen worden gebruikt om die klanken aan te duiden die niet geschreven staan, maar die men toch moet uitspreken. (MS Leiden, Or. 14.545 a, f. 3b).

Oud fragment uit Noord-Afrika of Andalusië, niet gedateerd. Geschreven met bruinige inkt op perkament met afmeting 24 x 20 cm, met 11 regels per bladzijde. Gereproduceerde tekst is begin van *sûrat al-Hajj* (22). *Sûra*-titel en *basmala* geschreven met zwarte haartlijn, gevuld met goudinkt. Diacrieten en vocalisatie in rode inkt en grotendeels volgens het huidige gebruik. Andere leestekens (*sukûn, tashdid*) in turquoise inkt. Incidenteel gebruik van het (oudere) stippen-systeem (in tweede kleur rood), hier gebruikt ter aanduiding van de *hamz*. Polychrome marginale illuminatie in goud, donkerrood, blauw en groen, met woord *hizb* in wit. (MS Leiden, Or. 228, f. 7a).

Koran uit India, in het hockige en horizontaal gerekte Bihari schrift, geschreven door Muhammad b. Ma'rûf b. Hamid b. Mahmûd b. Mawfûq al-Râdî in 811 AH (1408-9 AD). Zwarte inkt op papier met afmeting 27 x 14,5 cm. Het woord *allâh* is steeds in goud met zwarte haarlijn geschreven. De normale bladzijden hebben 13 regels per bladzijde, de geillumineerde bladzijden een kleiner aantal regels. De bovenste, onderste en middelste regels zijn op iedere bladzijde steeds groter geschreven dan de rest van de tekst. De gereproduceerde tekst is begin van *juz* ' 8 (*sûra* 6:111-114). Ieder begin van een nieuw *juz* ' en het begin van een aantal *sûras* wordt in deze koran aangegeven met een geillumineerde dubbelbladzijde. Illuminatie voornamelijk in blauw en goud uitgevoerd. De leestekens voor de *waqf* (in rood) en extra *madd* staan boven de letters geschreven. In de marge van de linker bladzijde is een variante lezing geschreven. (MS Leiden, Or. 18.320, ff. 116b-117a).

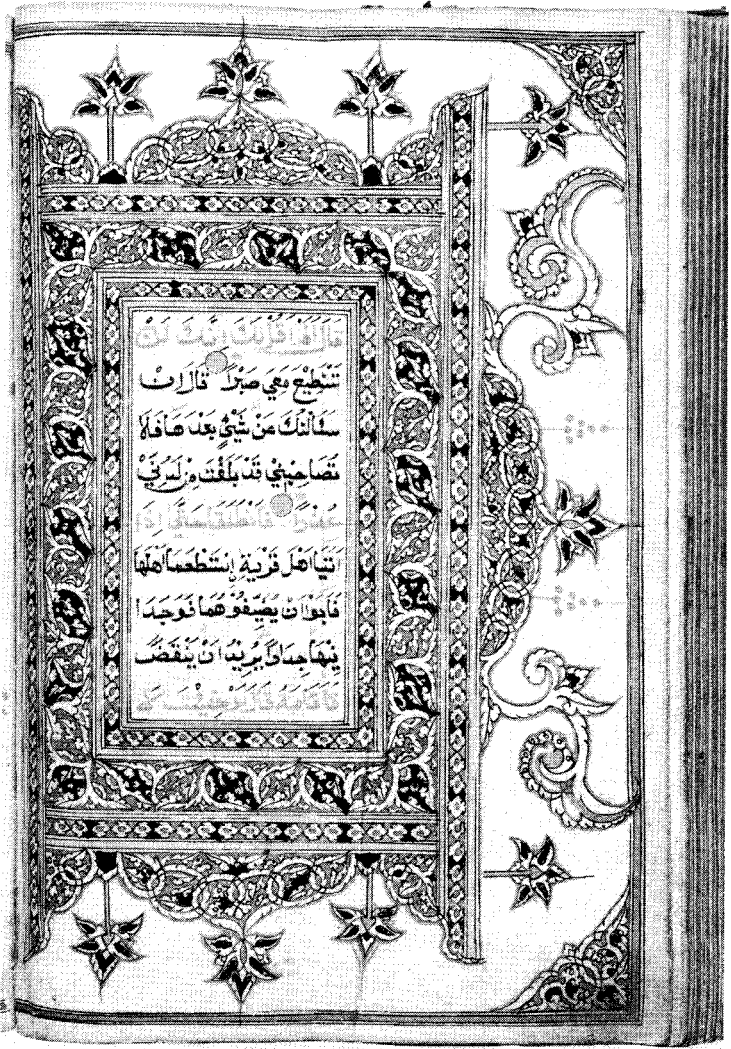

Draagbare koran, mogelijk afkomstig uit Iran of Turkije, geschreven op papier (10,2 x 6,5 cm) in *naskh* (tekst, in zwarte inkt) en *thuluth* (*sūra*-titels, in goudinkt), door Ibn Muhammad Husayn Muhammad Sâdiq in 1083 AH (1672-3 AD). Het is, blijkens het colophon, het 69e koranhandschrift dat door deze calligraaf is vervaardigd. De gereproduceerde tekst bestaat de laatste vier *sûras* van de koran. Deze worden gevolgd door de *du'â' al-kham*, het afsluitende gebed, en het colophon van de calligraaf. De letter *khâ'* (voor *kham*sa, vijf) in de marges is de vers-telling voor elke vijfde *âya*. (MS Leiden, Or. 12.454, ff. 315b-316a).

الم ذلك الكتاب لا يرب فيه لهم
 المتقين الذين يؤمنوا بالحبيب ويقوم
 الطاعة وعمار فانهن يوقون والذين
 يؤمنوا بما قرأ اليك وما نزل من قبلك
 وبالآخرة هم يوقنون اولئك هم
 الذين هم بالسموا اولئك هم الموقلون
 ان الذين كذبوا بالسموا حين انزلنا
 اليهم الايات من وحيهم الا انهم
 قالوا بهم وعلم الله ما هم عملون
 خشية ولهم عذاب عظيم ومن الناس
 من يقول امن بالله وبالآخرة وهم
 يموئنون بغير عزم الا والله والذين
 يؤمنوا وما يخدعوا الا نزلناهم وما يشعرون
 بهم الا الله وما يظنون الا الله وما
 يشعرون بهم الا الله وما يشعرون
 بهم الا الله وما يشعرون بهم الا الله

Koran uit West-Afrika, op losse bladen papier geschreven (22,5 x 16 cm), 16 regels per bladzijde. Ongedateerd, maar waarschijnlijk 2e helft 19e eeuw. Bruinige inkt, met vocalisatie en leestekens in rood. Verscheidingen gerealiseerd door combinaties van telkens drie gele stipjes. Gereproduceerd is het begin van *sūrat al-Baqara* (2:1-11). De cirkelvormige illuminaties in de marge geven het begin van een *sūra* aan. (MS Leiden, Or. 14.605, f. 2a).

Koran uit Atjeh (Indonesië), op papier geschreven (31,5 x 22 cm). 15 regels tekst op de gewone bladzijden, 9 regels op de geïllumineerde pagina's. Zwarte inkt, met incidenteel gebruik van rode inkt (hier voor de bovenste, middelste en onderste regels). Gereproduceerd is het begin van *juz' 16, sûrat al-Kahf* (18), 75-77. Cirkelvormige verscheidingen gevuld met oker. Meervoudige border met bloem- en bladmotieven in rood, zwart en oker. (MS Leiden, Or. 14.275, f. 159b).

DE KORAN

ontstaan, interpretatie en praktijk

marjo buitelaar
harald motzki (red.)

Inhoud

1	Inleiding. De koran: ontstaan, interpretatie en praktijk <i>Marjo Buitelaar en Harald Motzki</i>	7
2	De tradities over het ontstaan van de korantekst: verzinsel of waarheid? <i>Harald Motzki</i>	12
3	Abrogatie: een koranische dynamiek van aanpassing <i>Ghassan Ascha</i>	30
4	Hoe koranisch is het islamitische recht? <i>Ruud Peters</i>	46
5	De handschriften van de koran <i>Jan Just Witkam</i>	56
6	Groen licht voor een nieuwe godsdienst: Mohammeds bezoek aan Bahîrâ en de twaalfjarige Jezus in de tempel <i>Kees Wagtendonk</i>	65
7	Latijnse vertalingen van de koran. Een kort overzicht <i>Hartmut Bobzin</i>	75
8	Het vertalen van de koran: 'onbegonnen' werk? Achtergronden en overwegingen bij mijn koranvertaling <i>Fred Leemhuis</i>	92
9	De koran in het dagelijks leven in Marokko <i>Marjo Buitelaar</i>	111
	Summaries	126
	Personalialia	129